

ANTIÉK

Tijdschrift voor oude kunst en kunstnijverheid

uitgave Waanders Uitgevers, Zwolle

hoofdredacteur Drs. H.J. Hijmersma

redactiesecretariaat

Waanders Uitgevers, Postbus 1129, 8001 BC Zwolle
tel. 038-658628, fax. 038-655989

redactieraad

Dr. R.J. Baarsen

Drs. R.E.O. Ekkart

Prof. Dr. C.W. Fock

Prof. Dr. A.M. Koldeweij

Prof. Drs. R. de Leeuw

De leden van de redactieraad adviseren de hoofdredacteur, maar zijn niet verantwoordelijk voor de inhoud van het tijdschrift.

vormgeving Roelof Koebbrugge bNO

druk Waanders Drukkers, Zwolle

Antiek verschijnt elke maand, met uitzondering van de maanden juli en augustus.

abonnements

Per jaargang (10 nummers) f 89,-

Studenten f 68,50

(na inzending fotokopie collegekaart)

Buitenland f 128,50

Loose nummers f 9,50

F. van Lanschot bankiers nv nr. 226815692

Postbanknummer 2348560

Het abonnementsjaar loopt van 1 juni t/m 31 mei.

Opzeggingen dienen vóór 1 mei te geschieden. Wordt het abonnement niet vóór deze datum opgezegd, dan is voor de gehele volgende periode abonnementsgeld verschuldigd.

abonnementsadministratie

Waanders Uitgevers, Postbus 1129,

NL-8001 BC Zwolle, tel. 038-658628

advertenties

Bureau Van Vliet B.V., Passage 13-21

Postbus 20, 2040 AA Zandvoort

tel.: 02507-14745, fax.: 02507-17680

Alle advertentiecontracten worden afgesloten conform de Regelen voor het Advertentiewezen, gedeponereerd bij de rechtbanken in Nederland en op aanvraag kosteloos verkrijgbaar.

© Waanders Uitgevers

ISSN 0003-5653

Rectificatie ANTIÉK 1, juni 1994. Bij het artikel 'De Faam' van koning Willem III van de hand van mevrouw drs. E. van Heuven-van Nes zijn plaats en datum van de bijbehorende tentoonstelling weggevalen. Deze vond plaats van 1 juni tot 1 augustus 1994 in Rijksmuseum Paleis Het Loo.

oktober 1994

29ste jaargang nr. 3

BEELDHOUKUNST

H.G.C.M. Klomp

HET TYMPAAN VAN EGMOND

4

Stenen getuigenis van een Hollandse machtsaanspraak

Henri L.M. Defoer

HET CATHARIJNECONVENT IN UTRECHT

10

Enige beelden nader bekeken

Frank Matthias Kammel

JOES BEYAERT (1405-1483)

16

Een onbekend werk van deze Leuvense beeldhouwer

R.E.O. Ekkart

VINCENT LUCASZ.

20

Een 16de-eeuwse Friese grafzerk in Leiden

C.J.H.M. Tax en A.C.M. Koolen

HET GRAFMONUMENT VAN ENGELBERT
VAN IMMERSEEL TE BOKHOVEN

28

C. Willemijn Fock

SNAKERIJEN, FESTOENEN EN
JERUZALEMSVEREN

35

Enkele 17de-eeuwse meubels van beeldsnijders in Leiden

Jeroen Giltaij

PIETER XAVERY

42

Een sculptuur in terracotta: De Gewonde duellist

Hubert Vreeken

CHRISTOFFEL MITTSCHERLICH (1740-1793)

46

Een dubbelportret in gepolychromeerde was

Willem Bergé

JEAN-LOUIS VAN GEEL (1787-1852)

51

Een portretbuste van kroonprins Willem (II)

Edwin M.T. Becker

CARPEAUX-GEMITO-RODIN-MINNE-STUCK

58

Sculptuur-aanwinsten in het Van Gogh Museum

TENTOONSTELLINGEN/EX LIBRIS

72

Omslag afl. 1, pag. 43.

HET CATHARIJNECONVENT IN UTRECHT Enige beelden nader bekeken

Het Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht berbergt samen met het Rijksmuseum te Amsterdam de twee belangrijkste collecties middeleeuwse beelden van ons land. Hierdoor is Het Catharijneconvent in staat geweest twee jaar geleden een dertigtal sculpturen van hoge kwaliteit als onderdeel van een tentoonstelling uit te lenen aan het Calouste Gulbenkian Museum te Lissabon en vervolgens aan het Institut Néerlandais te Parijs en het Musée des Beaux Arts te Dijon, zonder dat het eigen museum een geplunderde indruk gaf. Voor deze exposities werd een catalogus vervaardigd, wat aanleiding gaf de uit te lenen kunstwerken nog eens goed te bekijken en de wetenschappelijke gegevens waar nodig bij te stellen. In het onderstaande artikel worden enige resultaten van dit onderzoek iets uitvoeriger gepubliceerd dan in de Portugese en Franse catalogi mogelijk was.¹

1
De Aanbidding
der koningen,
Kleef/Gelre,
1515-1525

Tot het oude bezit van Het Catharijneconvent behoren o.m. twee Kleefs/Gelderse altaargroepen, waarvan de een de *Aanbidding der koningen* (afb. 1) en de andere de *Nederdaling van de H. Geest* (afb. 2) voorstelt.² Ze zijn beide ongeveer even groot, resp. 63 x 57 en 60 x 56 cm. De herkomst van de beide groepen was niet bekend. In de inventaris van het museum werd de groep met de *Nederdaling van de H. Geest* zowel in verband gebracht met een fragment van een *Kruisdraging* in het Rijksmuseum te Amsterdam³ als met de bovengenoemde *Aanbidding der koningen*. In zijn catalogus van de beeldhouwkunst in het Aartsbisschoppelijk Museum vermeldt Bouvy nog wel de verwantschap met de *Kruisdraging* maar niet meer met de *Aanbidding der koningen*. Bij de voorbereiding van de catalogus van de expositie in het Calouste Gulbenkian Museum achtten de projectmedewerkster, mevrouw C.M.H. Linschoten en ondergetekende de overeenkomsten tussen de *Nederdaling van de H. Geest* en de *Kruisdraging* weinig relevant, alleen de koppen van de figuren leken wat op elkaar. Wel vonden wij, dat het stuk dicht bij de *Aanbidding der koningen* stond. Wij aarzelden echter om ze aan één meester toe te schrijven, aangezien de *Aanbidding der koningen* veel fraaier was dan de *Nederdaling van de H. Geest*. Opvallend waren bij de groep van de Drie Koningen de levendige houdingen van de figuren, de modieus

geklede negerkoning en de speelse weergave van het grabbelende kind. De *Nederdaling van de H. Geest* was in alle opzichten veel stijver. Toen in Lissabon de beide groepen voor het eerst sinds jaren in elkaars nabijheid stonden opgesteld, bleken de overeenkomsten tussen de beide groepen veel groter dan voorheen was opgemerkt. De wat boerse koppen van de apostelen leken op die van de meest rechtse koning. De plooiyal van de gewaden toonde verwantschap en aan de achterzijde bleken de groepen op dezelfde wijze

afgewerkt te zijn. Betrok men daarbij ook nog de bijna identieke afmetingen, dan lag de conclusie voor de hand: beide groepen waren niet alleen verwant maar moesten afkomstig zijn uit hetzelfde altaar, dat het leven van Maria als onderwerp moest hebben gehad. De verschillen lieten zich verklaren uit het feit, dat de beeldhouwer, die bepaald niet tot de eerste garnituur heeft behoord, voor de zwerige *Aanbidding* een aantrekkelijker voorbeeld moest hebben gehad dan voor de nogal stijve *Nederdaling*.

In de collectie van Het Catharijneconvent bevindt zich een Gelders beeld van een staande man, dat net als de bovengenoemde groepen in Portugal en Frankrijk te zien is geweest (afb. 3).² Zijn kleding en voorkomen doen vermoeden, dat het de H. Jozef voorstelt, maar het voorwerp in zijn handen, zo te zien de voet van een soort kelk, is nogal ongewoon voor een afbeelding van de H. Jozef. Hij staat op een fragmentarisch voetstuk met op de bovenzijde de suggestie van gras. Kennelijk maakte het stuk oorspronkelijk deel uit van een altaarstuk en was het onderdeel van een *Aanbidding der koningen*. Jozef zou dan in zijn handen een van de geschenken van de

2
De Nederdaling van
de H. Geest,
Kleef/Gelre,
1515-1525

3
Jozeffiguur afkomstig
van een altaargroep
met de Aanbidding der
koningen, Meester van
de H. Antonius,
Kleef/Gelre,
eind 15de eeuw

De Aanbidding der Koningen, Arnt van Zwolle, ca 1480, detail met Jozef, Keulen, Schnütgen-Museum

koningen hebben vastgehouden. Tot voor kort kende ik in de beeldhouwkunst geen ander voorbeeld van een dergelijke Jozefvoorstelling, maar de aankoop onlangs door het Schnütgen Museum te Keulen van een grote groep met de *Aanbidding der koningen* van de hand van Arnt van Zwolle vulde deze leemte in, want op deze groep staat links Jozef met een fraaie bokaal in zijn handen (afb. 4).⁵ Hoewel meester Arnt, die werkzaam was tussen ca 1460 en 1492 in Kalkar en Zwolle, een van de beste beeldhouwers was van zijn tijd, is de kop van de Jozeffiguur nogal stereotiep. De gelaatsuitdrukking is weinig overtuigend, wat echter mede veroorzaakt wordt door de negentiende-eeuwse polychromie. Hoeveel expressiever is het Utrechtse beeld met zijn diepliggende ogen en zijn ascetisch gelaat. Fraai zijn ook de uitgewerkte haarlokken op het voorhoofd. De maker van het Utrechtse beeld is niet bekend. Stilistisch kan het echter in verband worden gebracht met een van de fraaiste Gelderse beelden, die bewaard zijn, namelijk het beeld van Antonius de Heremiet voorheen in het Bisschoppelijk Museum van Haarlem en thans in Het Catharijneconvent (afb. 5).⁶ Dit beeld is groter en gedetailleerder uitgewerkt dan de Jozeffiguur. Maar ook hier zien wij dat ascetische gelaat met de benadrukte jukbeenderen en de

diepe, ronde oogkassen met de gedetailleerd weergegeven ogen. Boven de neuswortel vertonen zich identieke rimpels en de wijze waarop de baard van Antonius is uitgesneden, doet denken aan de lokken van Jozef. Tenslotte tonen de beide beelden ook in de draperievormen verwantschap. De maker van het Antoniusbeeld is onbekend, maar hij moet een toonaangevend kunstenaar geweest zijn. We kennen namelijk nog

Antonius de Heremiet, Meester van de H. Antonius, Kleef/Gelre, eind 15de eeuw

drie andere nagenoeg identieke Antoniusbeelden, waarvoor zijn beeld waarschijnlijk model heeft gestaan.⁷ Zij zijn van iets mindere kwaliteit en van een andere hand. Eén ervan bevindt zich ook in Het Catharijneconvent en is gesneden door Hendrik Douvermann, een kunstenaar, die in het begin van de zestiende eeuw in het Gelders/Kleefse gebied werkzaam was (afb. 6).⁸ Dank zij de voorbereidingen voor de tentoonstellingen in Portugal en Frankrijk kunnen we nu aan de anonieme meester van het uit Haarlem afkomstige Antoniusbeeld een tweede sculptuur, namelijk het hier besproken Jozefbeeld, toeschrijven. Het lijkt mij gerechtvaardigd om deze beeldhouwer voortaan aan te duiden met de noodnaam: Meester van de H. Antonius.

Een tot dan toe onbekend Mariabeeldje is niet in Parijs en Dijon maar wel in Lissabon te zien geweest. Het is in de Lissabonse catalogus voor het eerst afgebeeld en gepubliceerd (afb. 7).⁹ Maria houdt haar kind op haar linker arm en staat op de maan. Deze toont haar beide schijngestalten. De ronde kop middenonder verbeeldt de volle maan, de sikkel de wassende maan. Het beeldje, dat 47 cm hoog is, heeft de loop der tijden niet geheel onbeschadigd doorstaan. Maria mist haar rechterhand en het kind zijn hoofd, linker onderbeen en linker onderarm. Ook ontbreekt rechts de punt van de maansikkel. Desondanks is het een zeer fraai en elegant beeldje. Dit laatste vooral dankzij de sierlijke wijze waarop Maria op de maansikkel staat; haar rechterbeen, het speelbeen, rust op de punt van de maansikkel, terwijl haar niet zichtbare standbeen in het

6
Antonius de Heremiet,
Hendrik Douvermann,
Kleef/Gelre,
begin 16de eeuw

7
Maria met kind op
de maansikkel, Meester
van de Emmerikse
Kerkkroon of atelier,
Kleef/Gelre,
eind 15de eeuw

Maria van een
Marianum, Meester van
de Emmerikse
Kerkkroon,
Kleef/Gelre,
eind 15de eeuw

midden boven de kop van de volle maan gedacht moet worden. Dit geeft de figuur een zwierige houding, die nog versterkt wordt door de scherp gesneden draperie. Maria houdt haar mantel geklemd onder haar rechterarm, waardoor er, vanuit de beschouwer gezien, links een levendig, zigzaggend silhouet ontstaat. Rechts daarentegen ligt de mantel strak over Maria's linker bovenarm om vervolgens kaarsrecht naar beneden te vallen, wat een gesloten, contrasterende contourlijn oplevert. De beweging van de vallende mantelplooi wordt versterkt door de plooi van Maria's bovenkleed, die uitgaat van haar linkerhand en in een zwierige zwaai naar haar rechtervoet loopt. Ik ken weinig Mariabeelden, die een zo elegante S-vormige pose hebben. Deze elegantie wijst op het Gelderse/Kleefse gebied of het Rijnland, zoals ook de haardracht van Maria doet. Het haar ligt tot aan haar oren strak over haar slapen om daarna in sierlijke strengen uit te golven. Dit geeft de mogelijkheid een kroontje op haar hoofd te plaatsen.

In de St. Aldegundiskerk te Emmerik bevindt zich een met een Marianum gecombineerde lichtkroon.¹⁰ De Mariafiguur staat eveneens op een maan, die beide schijn gestalten vertoont. Het bolle gezicht van de maan doet sterk denken aan dat op ons Mariabeeldje en datzelfde geldt voor de haardracht, de scherpe plooi val en de elegante houding van Maria zelf. Aan deze beeldhouwer, die in de literatuur wordt aangeduid met de noodnaam 'Meester van de Emmerikse Kerkkroon' worden een aantal beelden toegeschreven, waaronder een grote Mariafiguur in het Catharijneconvent (afb. 8).¹¹ Bij dat beeld zijn de overeenkomsten in draperie en houding met het hier besproken beeldje nog sterker. De meester heeft bij zijn Mariafiguren de voorkeur voor een vol, ovaal gezichtstype met relatief kleine ogen, neus en mond. De gelaatstreken van Maria en de volle maan op het kleine beeldje zijn minder gedetailleerd uitgewerkt dan die op de grotere Mariafiguren. Wellicht is dit het gevolg van het verschil in formaat. Ik aarzel daarom toch enigszins om het beeldje aan de meester zelf toe te schrijven. Het is wellicht beter om het als een werk van zijn atelier te beschouwen. De Meester van de Emmerikse Kerkkroon moet actief geweest zijn aan het eind van de vijftiende en het eerste begin van de zestiende eeuw. Hij wordt beschouwd als een van de beste leerlingen van de bovengenoemde Arnt van Zwolle. In zijn Mariabeelden vinden Arnts elegante Mariafiguren en vrouwelijke

heiligen een geslaagde voortzetting.¹² Het werk van de Meester van de Emmerikse Kerkkroon is echter gemaniëreerder, zijn figuren missen de melangelische uitdrukking, die zo vaak te vinden is bij figuren van Arnt. Alle details, zoals haren, gelaatstreken en plooiën zijn harder en scherper in het hout gesneden en doen in hun heldere precisie nog sterker aan grafiek denken, dan bij veel van het werk van zijn Gelderse collegae reeds het geval is.

Noten

1 *Fasciculus Temporum. Arte Tardo-Medieval do Museu Nacional Het Catharijneconvent de Utrecht*, Catalogus tentoonstelling Museu Calouste Gulbenkian, Lissabon 1992; *L'art en Hollande au temps de David et Philippe de Bourgogne*, Catalogus tentoonstelling Institut Néerlandais, Parijs / Musée des Beaux-Arts, Dijon, Zwolle 1993

2 resp. inv.nr. ABM bh. 276 en 278, W. Vogelsang, *Die Holzkulptur in den Niederlanden*, Band I: das Erebischofliche Museum zu Utrecht, Utrecht 1911, nrs. 104 & 105; D.P.R.A. Bouvy, *Catalogus Aartsbischoppelijk Museum*, Den Haag 1962, nrs. 235 & 234; *Cat. tent. Lissabon*, 1992, o.c. noot 1, nrs. 82 & 81; *Cat. tent. Parijs/Dijon*, 1993, o.c. noot 1, nrs. 61 & 60

3 inv.nr.K.O.G. 690, catalogus *Beeldbouwkunst in het Rijksmuseum*, Amsterdam 1973, nr. 77.

4 Inv. nr. BMH bh 1680, Catalogus tentoonstelling *Kunstschaten uit het bisschoppelijk Museum van Haarlem*, Aartsbischoppelijk Museum Utrecht, 1967, nr. 39; *Cat. tent. Lissabon*, 1992, nr. 72; *Cat. tent. Parijs/Dijon*, 1993, nr. 53

5 G. de Werd e.a. *Arnt van Kalkar und Zwolle, Das Dreikönigenrelief*, Köln 1993

6 Inv. nr. BMH bh 226. D.P.R.A. Bouvy, *Middeleeuwse Beeldbouwkunst der Noordelijke Nederlanden*, Amsterdam 1947, p. 128, afb. 142; J.J.M. Timmers, *Hoeten Beelden*, Amsterdam 1949, p. 31, afb. 40-41; Catalogus tentoonstelling *Middeleeuwse Kunst der Noordelijke Nederlanden*, Rijksmuseum Amsterdam, 1958, nr. 348; *Cat. tent. Utrecht 1967*, o.c. noot 5, nr. 42

7 Bouvy, 1947, o.c. noot 6, p. 128-129

8 ABM bh 573. Bouvy, 1962, o.c. noot 1, nr. 191; *Herbst des Mittelalters. Spätgotik in Köln und am Niederrhein*, Catalogus tentoonstelling, Kunsthalle Köln, 1970, nr. 188; *Cat. tent. Lissabon*, 1992, o.c. noot 1, nr. 80; *Cat. tent. Parijs/Dijon*, 1993, o.c. noot 1, nr. 59

9 Inv.nr. BMH bh 826, *Cat. tent. Lissabon*, 1992, o.c. noot 1, nr. 74

10 Een Marianum is een grote beeldengroep, die doorgaans hoog in de kerk op de scheiding van schip en koor is opgehangen. Hij bestaat uit twee ruggelings tegen elkaar bevestigde Mariabeelden. Maria wordt omgeven door een stralenkrans en staat op de maan. Hierdoor wordt ze gekenmerkt als de vrouw uit de Apocalyps van Johannes (hfdst. 12, v. 1). Soms wordt de stralenkrans omsloten door een grote rozenkrans, waarin reliëfs met scènes uit het leven

van Maria kunnen zijn aangebracht.

11 Inv.nr. bh 338. Voor het werk van deze meester zie o.m. *Cat. tent. Amsterdam 1958*, o.c. noot 6, p.222-223, nrs. 349-352; F.J. Nüsa, *Das Marienbild in der niederrheinischen Plastik*, Duisburg 1961, nrs. 36-38; Bouvy, 1962, o.c. noot 2, nr. 178; H. Meurer, *Das Kleyer Cburgestrüb und Arnt Beeldemider*, Düsseldorf 1970, p.90-91; Catalogus tentoonstelling *Herbst des Mittelalters*, Kunsthalle Keulen, 1970, p.97

12 Voor het werk van Arnt van Zwolle zie vooral: F.

Gorissen, *Das Werk des Ludwig Juppe von Marburg in Kalkar*, in *Rheinische Heimatpflege*, Neue Folge I, 1964, p.13-37; F. Gorissen, *Der Meister von Varsseveld und herken Woyers gen. van Ringenberg*, Grubbevorst 1965; *Meurer o.c. noot 10*, *De Werd*, 1993, o.c. noot 5; Meurer ziet in het Marianum van Varsseveld en de daar om heen te groeperen beelden niet het werk van Arnt van Zwolle maar producten van een meester, die in zijn onmiddellijke nabijheid werkzaam was. De Werd volgt Meurer m.i. terecht niet in deze suppositie.

Henri L.M. Defoor (1936) studeerde kunstgeschiedenis aan de Gemeente Universiteit te Amsterdam en is directeur van het Rijksmuseum Het Catharijneconvent.

Summary

The State Museum Het Catharijneconvent at Utrecht houses one of the two finest collections in Holland. Recently, a selection of this collection was exhibited in Portugal and France. When preparing for this exhibition, new facts came to light concerning several Clevis/Guelders sculptures from the late 15th and the early 16th century. They proved to be two sculpture groups, representing the *Epiphany* and the *Descent of the Holy Spirit*, that had been part of one and the same altar. The figure of Joseph is ascribed to the Master of Anthony and that of Mary and the Christ-child to the workshop of the Master of the Emmerich Church Crown.